

Н.П.Клименко*

ШТРИХИ ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АКАДЕМІКА І.П.КРИП'ЯКЕВИЧА

У статті на основі нових архівних та приватних джерел висвітлюється педагогічна й гімназійна діяльність у 1909–1939 рр. відомого історика І.П.Крип'якевича. Особливу увагу звернено на його участь, як члена Українського педагогічного товариства, в українізації шкільництва Галичини, активну працю над розв'язанням проблем національної школи.

Багатогранна діяльність академіка Івана Петровича Крип'якевича (1886–1967 рр.), і, передовсім, його внесок у розвиток української історичної науки, усе більше привертає увагу сучасних дослідників. Однак не менш вагомим був внесок ученого на педагогічній ниві, як педагога-наставника, поширювача історичних знань, блискучого лектора.

Предметом нашої студії є педагогічна діяльність І.Крип'якевича у Рогатинській гімназії, філії Львівської академічної гімназії, польських гімназіях Львова та Жовківській гімназії, в Українському педагогічному товаристві, а також активна публікаторська діяльність у педагогічних виданнях у 1909–1939 рр.

У 2001 р. Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича видав збірник «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві», який включає автобіографію – спогади вченого, бібліографію його наукових та літературних творів, документи і листи, статті, спогади про нього. Педагогічна діяльність І.Крип'якевича в обраний нами період подається тут фрагментарно, за спогадами самого Івана Петровича¹. Висвітлення окремих життєвих фактів із педагогічної діяльності, короткий аналіз творчого педагогічного доробку І.Крип'якевича знаходимо у збірниках, присвячених ювілеям ученого². Важливим джерелом для вивчення педагогічної спадщини є особова справа академіка в Центральному державному історичному архіві України у Львові (ф.179 – Кураторія львівського шкільного округу)³ та матеріали домашнього архіву⁴.

Відомий дослідник Л.Винар зазначав, що «під час польської окупації Галичини Іван Крип'якевич активно включився в розбудову українського шкільництва»⁵. І це не випадково, адже початок ХХ ст. був дуже важливим етапом становлення українського шкільництва в Галичині, а створення національної школи стає, за висловом М.Грушевського, «одною з найсильніших заборук національного відродження»⁶. Утім, реалізувати це завдання було надзвичайно важко.

Шкільництво в Галичині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. регулювалося австрійськими державними законами, які надавали право нагляду за ним крайовим, повітовим (окружним) і місцевим шкільним радам. Відповідно до закону від 26 червня 1867 р. керівництво шкільництвом у Галичині було передано крайовій шкільній раді, створеній чотирма днями раніше. Здебільшого вона складалася з поляків і здійснювала методичний наступ проти української народної школи та гальмувала розвиток середньої школи. Про це свідчить звіт крайової шкільної ради, в якому зазначено, що «на 1871 р. українських народних шкіл є лише 572, польських 902, а утраквістичних (двомовні «школи примирення» – Н.К.) – 787»⁷. Необхідно зазначити, що Львівська крайова шкільна рада за законом від 1905 р. отримала значно ширшу компетенцію, ніж крайові шкільні ради. Так, вона мала право встановлювати навчальні основи і шкільні

* Клименко Нінель Павлівна – аспірантка Київського міського педагогічного університету імені Б.Д.Грінченка.

порядки для всіх шкіл, підлеглих раді; обговорювати крайові законопроекти у шкільній справі; призначати шкільних інспекторів і середньошкільних професорів, за винятком професорів торгівельних і промислових шкіл; схвалювати підручники для підлеглих раді шкіл. Склад Львівської крайової шкільної ради був таким: 14 членів від уряду, 19 урядовців та лише 2 члени, яких обирали громадяни (один представляв Львів, а другий – Краків, причому вони не могли бути вчителями, підлеглими львівській шкільній раді)⁸. Львівська крайова шкільна рада складалася майже цілковито з поляків.

Тож вирішення справи щодо українізації середньої школи в Галичині залежало від самих українців, які використовували різноманітні методи боротьби за створення українських гімназій, у тому числі й парламентські. Проте, за відповідну ухвалу сейму щодо заснування української гімназії політичні діячі роками вели важку боротьбу, ідучи на поступки полякам. Не дивно, що перед Першою світовою війною українці мали лише 6 гімназій (у Львові, Перемишлі, Коломиї, Тернополі, Станіславі й філію академічної гімназії у Львові) та паралельні класи при польських гімназіях у Бережанах і Стрию, тоді, як поляки мали 39 гімназій і 11 реальних шкіл, а німці – гімназію у Львові⁹.

Офіційне відкриття українських державних шкіл було неможливе, тож українська громадськість узялася до організації приватного шкільництва, в основному гімназій і учительських семінарій. На чолі справи стало Українське педагогічне товариство (УПТ; до 1912 р. – Руське педагогічне товариство), що згодом, у 1926 р., прийняло назву «Рідна школа», а також Крайовий шкільний союз (від 1910 р.) із представників центральних товариств і політичних партій (на чолі із М.Грушевським і І.Кивелюком). Необхідно зазначити, що М.Грушевський уперше порушив у пресі питання про те, щоб організувати приватні українські гімназії, «а не вичікувати здобуття їх з ласки галицького сейму, та ще до того з принесенням українцями великих жертв у компенсацію за кожную гімназію, здобуту таким шляхом»¹⁰. Уже у 1908 р. були організовані приватні українські гімназії в Копичинцях і Яворові, а в 1909 р. – у Городенці й Рогатині.

Саме у приватній Рогатинській українській гімназії Українського педагогічного товариства у 1909 р. розпочав свій педагогічний шлях Іван Крип'якевич, який згадував: «Досить несподівано став я учителем гімназії в Рогатині. Це був час, коли звернено особливу увагу на творення інтелігенції, а що державних гімназій було мало, то Українське педагогічне товариство почало засновувати приватні: до мене віднеслась делегація з Рогатина, парох о. Кудрик (старший) і директор Михайло Галущинський, пропонуючи мені посаду в новоутвореній гімназії»¹¹.

Свої спостереження з учительської гімназійної педагогічної практики він узагальнив у двох статтях – «Враження з Рогатинської гімназії» (1910 р.) та «З життя приватної гімназії (З нагоди звіту гімназії в Рогатині)» (1912 р.), в яких із захопленням описував просторі й чисті навчальні кабінети, обладнані картами для географії й історії, приладами до геометрії й рисунків, нотами для співу, картинами з української історії, портретами національних діячів. Іван Петрович зазначав, що «всюди панував зразковий порядок, не відчувалася атмосфера примусу і страху, між вчителями і учнями встановилися щирі і теплі відносини»¹².

Директор гімназії, тоді ще молодий, Михайло Галущинський із великим завзяттям та енергією швидко організував і поставив на високий рівень нову гімназію. Вона містилася в одноповерховому будинку серед просторої площі, де був спортивний майданчик, пришкільна ділянка, на якій працювали учні. Функціонувало 3 класи і 4 паралелі, в яких навчалося 200 учнів. Педагогічний склад налічував 7 учителів. Були створені природознавчий і фізичний кабінети, функціонували 2 бібліотеки для учнів і учителів¹³.

У гімназії І.Крип'якевич викладав історію, маючи 18 годин педагогічного навантаження, про що свідчать записи в особовому листку з обліку кадрів Львівської шкільної кураторії¹⁴. Розклад занять був складений таким чином, що Іван Петрович працював 3 дні на тиждень (понеділок, вівторок, середа), оскільки доїжджав зі Львова.

Рогатинська гімназія дуже скоро здобула собі заслужену славу, і це не випадково, адже в ній працювали такі відомі своєю науковою і громадською діяльністю викладачі, як І.Крип'якевич, М.Гірняк, А.Лотоцький, Г.Мартинець, А.Борис та ін. Завдяки їм гімназія переймала найкращі національні традиції, що склалися в навчальних закладах краю. Тут утверджується система роботи, метою якої стало виховання національно свідомих українців, готових до практичної реалізації української національної ідеї. Особливо дружні стосунки в Івана Крип'якевича склалися з Михайлом Галущинським, з яким він не раз здійснював екскурсії по околиці. Організовували вони також прогулянки і для учнів до Чортової Гори під Рогатином, вивчаючи краєвиди, розповідаючи про вигляд цих земель у минулому, про національні звичаї й обряди.

Науково-педагогічна праця й спільні етнографічні зацікавлення об'єднували Івана Крип'якевича з Володимиром Шухевичем, ученим-етнографом, дійсним членом НТШ, дідом Романа Шухевича. Випускник Львівського університету, як і І.Крип'якевич, В.Шухевич працював учителем у Львові, був хранителем музею Дідушицьких (1902–1908 рр.), в якому заснував відділ природничих наук та етнографії¹⁵. Під їх керівництвом були організовані екскурсії учнів до Львова, які відвідали музей Дідушицьких, картинну галерею, промисловий музей, друкарню, побували на Високому Замку, відвідали кінотеатр тощо¹⁶. Запровадження екскурсій як форми навчання в Рогатинській гімназії дало можливість урізноманітнити навчальний процес, оживити сюжети історичних оповідань, наблизити їх до сучасності. Використовуючи таку форму активного пізнання, як навчальна екскурсія, І.Крип'якевич популяризував методи самостійної роботи, що стимулювали творчий підхід до вивчення історії.

Навчально-виховний процес у гімназії перебував на високому рівні, про що свідчать публікації в таких часописах, як «Діло» й «Наша школа», де вміщувались рекомендації щодо використання досвіду Рогатинської гімназії. Саме І.Крип'якевич в опублікованих у газеті «Діло» статтях «Враження з Рогатинської гімназії» та «З життя приватної гімназії (3 нагоди звіту гімназії в Рогатині)» звернув увагу на обладнання навчальних кабінетів, комплектування бібліотеки, використання сучасних методів і засобів навчання (наприклад, «світляні образи» – діапозитиви), екскурсії учнів із метою вивчення рідного краю, мистецтва, архітектури, відвідування театру тощо¹⁷.

Оцінюючи діяльність гімназії, І.Крип'якевич виділяє такі складові: 1. національне і моральне виховання – цікаві форми відзначення національних свят, у т. ч. 100-річчя народження М.Шашкевича і річниці смерті Т.Г.Шевченка, ушанування добродійців тощо; 2. організація самоосвіти гімназистів – діяльність «Наукової читальні», зібрання для читання часописів, користування книжками з учительської бібліотеки, заслуховування й обговорення рефератів, бесіди на різноманітні теми у формі публічних зборів, екскурсій; 3. залучення учнів до найпростіших форм кооперативного руху – організація ощадних кас, передача учнівських грошей під проценти до «Руської бесіди» (заощаджені гроші учень одержував при закінченні або залишенні гімназії), одноразові збирання грошей і книжок для шкільної бібліотеки; 4. учнівське самоврядування – організація в кожному класі «судейських лав», контроль за відвідуванням занять, вирішення деяких дисциплінарних справ¹⁸.

Проте, крайова шкільна рада знаходила різноманітні причини, щоб гальмувати розвиток українського приватного шкільництва, відмовляючи деяким ук-

раїнським приватним гімназіям у наданні офіційного статусу (водночас там, де були українські приватні гімназії, відкривалися приватні польські гімназії з офіційним статусом), а також відкриваючи утравквістичні класи при польських гімназіях.

Під пильне око крайової шкільної ради потрапила й Рогатинська гімназія, успіхи якої стали відомі у всій Галичині. Почалася ретельна перевірка навчального закладу – відвідувались уроки, перевірялася шкільна документація. І.Крип'якевич із цього приводу згадував: «Я вчив історії, багато прикладаючи уваги до історії культури і добув за те похвалу інспектора Майхровича, що візитував гімназію»¹⁹. Незважаючи на позитивні результати перевірки, крайова влада докладала чималих зусиль, щоб не надавати офіційного статусу українській гімназії. Навіть було дано хід наклепу на І.Крип'якевича, що він, мовляв, працював у гімназії тільки під час інспектування навчального закладу. Підтвердженням цього є лист директора гімназії М.Галущинського до І.Крип'якевича: «Хтось з Рогатина задекціонував нашу гімназію в раді шкільній крайовій, що Ви були лише підставлені для обдурення ради шкільної крайової, і що тільки як інспектор Майхрович покінчив візитацію, Ви виїхали, щоби більше не повернутися. Рада шкільна хоче ставити перепони у справі признання для нас прилюдності. Подаю Вам до відома. Одночасно маю вислати урядове ствердження до ради шкільної крайової, що воно так не є»²⁰.

Із перших років своєї педагогічної діяльності І.Крип'якевич стає членом та активним діячем Українського педагогічного товариства. У 1913 р. у серійному видавництві «Письма з Просвіти» він опублікував свою статтю «Бібліотека Українського педагогічного товариства», в якій ознайомив учителів «Рідної школи» з бібліотечним фондами Галичини.

Для досягнення поставленої мети (відкриття шкіл) УПТ визначило такі завдання (на підставі статуту): «скликати конференції з відчитаними змісту педагогічного, наукового й у справах «руського шкільництва», предклатати (пропонувати – *Н.К.*) у дотичних властей меморіали і петиції у справі публічного виховання і руських шкіл, а також уділяти властям свої гадки, еслі того зажадають; займатися видавництвом книжок і видавати часопись, обговорюючи справи руських шкіл і виховання; улаждувати прилюдні виклади і відчити»²¹.

І.Крип'якевич неодноразово виступав із лекціями перед учителями на різні педагогічні теми. Він знайомив їх з історією української освіти, особливостями братського руху, зупинявся і на причинах занепаду шкільництва. У приватному архіві І.Крип'якевича збереглися запрошення УПТ на зустрічі та конференції, чернетки виступів. Так, у доповіді «Шкільне життя в давні часи», яку І.Крип'якевич виголосив у Львові і Перемишлі у 1912 р., він ознайомив учителів з історичним документом «Пересторога», наголошуючи, що ще в давні часи автор твору вважав школи найвищою культурною зброєю, а в їх браку вбачав одну із причин занепаду української держави. Таким чином, підкреслював І.Крип'якевич, «давня руська держава упала тому, що не подбала про народну просвіту – а тепер, коли хочемо піднести народ із занепаду, мусимо взятися до організації шкільництва»²².

І.Крип'якевич розумів важливе значення педагогічних журналів, які б стали реальним інструментом, методичним посібником для вчителів у навчально-виховному процесі. Відтак, молодий учений-педагог на шпальтах часопису «Наша школа» публікує низку статей, присвячених шкільній тематиці, почавши з огляду українських педагогічних журналів за 1910 р. Характеризуючи такі видання, як «Каменярь», «Учитель», «Світло» І.Крип'якевич відзначав, що вони стали цікавішими, більше відповідають своїй меті та наближені до школи»²³. Відзначивши статтю Д.О.Іванчука «Проблеми націоналізації нашого виховання», Іван Петрович підкреслював, що національне виховання повинно ґрунтува-

тися не на досвіді іноземного шкільництва, а на пізнанні культури, характеру, природи, традицій виховання й потребах самого народу. А йти до цього пізнання необхідно дорогою, по якій ішли інші народи – шляхом усебічного аналізу умов життя народу. «Відповідно до вимог нації, – підкреслював І.Крип'якевич, – треба розглядати кожне педагогічне питання, теорію і практику; необхідно вивчати психофізичну індивідуальність нашого народу, нашої дитини спеціально»²⁴.

І.Крип'якевич розумів, що поширення педагогічного досвіду має неабияке значення в освітньому процесі, наголошуючи на публікуванні саме практичних статей. Із цього приводу він відзначив статтю А.Алиськевича «Повторювання в школі», де подавалися методичні рекомендації щодо узагальнення знань, умінь і навичок. І.Крип'якевич наголошував, що «науку треба вести спочатку малими, потім чимраз більшими методичними одиницями, так, що повторюване зв'язується у природну цілість із новими відомостями; улекшують повторюване також нові комбінації старого матеріалу, письмени вправи і ін.»²⁵.

І.Крип'якевич і сам був дописувачем шкільних часописів, висвітлюючи не тільки різноманітні нагальні питання освітньої галузі, а й вивчаючи стан освіти в Галичині загалом. Цікавими та практичними були статті із сучасного шкільництва. Наприклад, «Народна просвіта і Т.Шевченко» (1912 р.), «Про виклади з історії України», «В школі ім. Грінченка», «Школа ім. короля Данила» (1912 р.), «350-ліття середньої школи у Львові» (1931 р.), «Шкільні традиції Володимира-Волинського» (1933 р.), «Деякі звичаї у Львівській школі та бурсі» (1934 р.), та «У Ново-Яричівській школі» (1945 р.).

І.Крип'якевич досліджував історію галицького шкільництва, починаючи з Львівської братської школи. У різних виданнях – «Українська школа», «Рідна школа», «Життя і знання» – він друкував цікаві розвідки із цієї тематики: «Про давні наші школи у Львові» (1912 р.), «Львівська братська школа XVI–XVII ст.» (1925 р.), «В старій школі» (1927 р.), «Братська школа у Львові» (1933 р.), «З історії галицького шкільництва XVII–XVIII ст.» (1933 р.), «Початкова школа в давні часи» (1933 р.) тощо, в яких високо оцінив досягнення української педагогіки.

Популяризуючи історію українського шкільництва, І.Крип'якевич сподівався, що «є надія, що наше міщанство піде слідами своїх прадідів і поверне до життя давні руські школи»²⁶. Розуміючи, що успіх науки і розвиток школи залежить від учителя, І.Крип'якевич у статті «Найстарший устав української школи» публікує для ознайомлення вимоги, які були висунуті братством до вчителя: «Школа жадає від учителя, щоби був розважливий, умів панувати над собою, був лагідний і здержливий, негнівливий, щоби вів життя моральне, не був жадний до гроша і не шукав хабаря, щоби не був зависний, ані інтригант, щоби умів удержувати повагу свого звання». Підсумовуючи, він підкреслив, що за таких умов «школа має на меті не тільки дати знання учням, але й виробити в ученика громадянське почуття. Учити виконувати обов'язки перед Богом і людьми»²⁷.

У 1906 р. українцям вдалося здобути дозвіл на відкриття філії найстарішої академічної гімназії у Львові. Академічна гімназія, яка була заснована ще у 1784 р., була створена як складова частина Львівського університету (Академії), а її випускники зараховувались до університету без вступних іспитів. Мовою викладання до 1849 р. в гімназії була латинська, згодом німецька. Із 1867 р. у початкових класах, а з 1874 р. в усіх класах викладання велось українською мовою. Високий рівень гімназійної освіти і виховання визначався старанним добром професорсько-викладацького складу. Викладачі обиралися на посади на конкурсній основі. До участі в конкурсі допускалися особи із закінченою вищою освітою (як правило, випускники філософського відділення університету). Про

конкурс оголошувалося в «Урядовому щоденнику», розсилався окремий список вакантних посад по всіх середніх школах²⁸.

У 1912 р. І.Крип'якевич був запрошений у філію академічної гімназії у Львові, де працював до 1925 р. Це особливий період в його житті, адже тут він сформувався як блискучий педагог, методист, автор підручників та посібників з історії України. Педагогічний колектив філії складався з досвідчених педагогів із високим рівнем знань та загальної ерудиції. І.Крип'якевич викладав у 1–8 класах і мав таке навантаження (години) з історії та географії: у 1912/1913 – 21 год.; у 1913/1914 – 20 год.; у 1915/1916 – 18 год.; у 1916/1917 – 18/20 год.; у 1917/1918 – 20/24 год.²⁹

Велика увага у філії академічної гімназії приділялась іспитам, які проходили досить вимогливо, тож учні повинні були добре підготуватися до них. І.Крип'якевич приділяв чимало уваги підготовці учнів-випускників, які під час іспитів показували блискучі знання. Випускник Л.Огаренко згадував: «Виклади проф. І.Крип'якевича вражали зорганізованістю, великим патріотизмом і знанням предмету»³⁰.

Відсутність у середніх навчальних закладах Східної Галичини окремого навчального предмету «Історія України» та відповідних програм спонукали І.Крип'якевича до створення авторських програм, а згодом і підручників та посібників з української історії. У домашньому архіві І.Крип'якевича збереглися чернетки рукописних лекційних планів 1918–1919 рр. («Синтетичні нариси до іст[орії] Укр[аїни]»), лекційні плани (1923 р.), рукописні тексти і плани (1924 р.), тези і плани «Нарис історії України» («головні лінії»), план «Історії України» (для вищих клас середніх шкіл гімназій), написаний 11 червня 1919 р., під IV-ю темою «Слов'яни» написано: «Розпочато підручник від слов'ян»³¹. У спогадах І.Крип'якевич наголошував: «У своїх лекціях у середніх школах я звертав особливу увагу на історію і географію України, і мої учні добре ці ділянки знали; з часом зібрав я матеріал до підручників («Оповідання з історії України» і «Огляд історії України: Репетиторіум»)»³².

Незвичайна ерудованість І.Крип'якевича, знання свого предмету до найточніших деталей викликали захоплення та повагу до нього. Колишній учень М.Колесса згадував: «Він був прекрасним лектором, прямо заворожував нас і примушував дуже уважно слухати. У своїх учнів професор Крип'якевич розвивав глибокий патріотизм, любов до рідного краю, до народу, культури. Ідейність і працьовитість все стояли на першому місці. Опитував він учнів уважно і спокійно, не переривав і не був схильний сипати двійками. А ми, його учні, старалися все добре засвоювати, добре готуватися, щоб потім не припускатися помилки»³³.

Під час Першої світової війни І.Крип'якевич продовжував учителювати у філії Львівської академічної гімназії (окрім перерви у 1914–1915 навч. році). Війна, безумовно, позначилася на навчанні. Від грудня 1915 р. у гімназистів з'явився ще один предмет – «Наука муштри». У 1916–1917 навч. році Кіш Українських січових стрільців скерував в українські гімназії Львова чотирьох стрільців, які двічі на тиждень вели заняття з окремими групами гімназистів. Цей курс навчання був справді необхідним, адже багато хто з учнів, навіть не закінчивши навчання, ішов на фронт.

Незважаючи на воєнні обставини та матеріальні нестатки й академічна гімназія, і її філія знову стали осередками українського громадського життя. Із весни 1916 р. відновлено традиційні Шевченківські вечори. Як і перед війною, гімназисти постійно брали участь у подіях львівського громадського життя: у похороні Івана Франка (31 травня 1916 р.), у привітанні митрополита А.Шептицького, котрий повернувся у вересні 1917 р. із ув'язнення з Росії. Відновлювалися учнівські гуртки, що існували перед війною – «Український спортивний кружок», «Пласт», «Відродження».

Головним завданням школи І.Крип'якевич вважав виховання в учнів високих почуттів любові до рідного краю. Проте мало любити свій край – його ще треба знати. Знання рідного краю не просто збагачує і звеличує людину, воно служить своєрідним містком, що єднає покоління. Пошана до традицій давньої культури та славного минулого стає основою сучасності і є запорукою майбутнього. У статті «Про вагу місцевої історії» І.Крип'якевич зазначав: «Коли ... розсипані останки минулого зберемо, пояснимо їх і навчимо шанувати – історія України не буде чимсь далеким і тільки святочним, а стане живою частиною світогляду й основою національних почувань»³⁴. І.Крип'якевич поклав початок практиці шкільного краєзнавства в Галичині.

У березні 1917 р. було організовано історичний гурток, до складу якого входило 14 учнів, під керівництвом І.Крип'якевича. Програма діяльності включала різноманітні форми позашкільної роботи – лекції, дискусії, підготовку учнями рефератів, збирання стародруків та монет, екскурсії³⁵. Усього за час діяльності гуртка (а це півроку, після чого він припинив свою діяльність через мобілізацію учнів-старшокласників, у тому числі і голови гуртка Іллі Барана) відбулося п'ятнадцять зібрань.

На першому засіданні історичного гуртка І.Крип'якевич ознайомив учнів з основною метою, завданням та програмою роботи. Як свідчать записи, що збереглися, одного з членів гуртка, пріоритетне значення надавалося вивченню рідної історії³⁶. На засіданнях І.Крип'якевич розповідав гімназістам про княжу добу історії України (закордонну політику та торгівлю Київської держави), пам'ятки старовини (рукописи, стародруки, гравюри, медалі, монети, печатки тощо) та, найбільше, про історію Львова, його культуру («Про початки Львова», «Львів у середніх віках», «Українське міщанство у Львові XVI ст.», «Татарський набіг на Львів 1695 р.», «Львів 1809 р.»)³⁷.

Учні також знайомилися зі всесвітньою історією (теми «Французька революція», «Наполеон»). І.Крип'якевич писав: «Щоби пізнати історію іншого народу мусимо вчити ряд чужих мов, бо на нашій мові нема відповідних підручників. Для того повинні ми класти велику вагу на науку чужих мов, а се німецької, французької, англійської, італійської та інших. До історії також потрібна наука рисунків. При допомозі рисунку можна представити розвиток культури і штуки якогось народу. Рисоване може заступити також фотографія»³⁸. Однак найважливіше значення має вивчення місцевої історії, оскільки саме вона готує учнів до загальної історії («Коли чоловік добре пізнав давній вигляд і устрій свого міста, легше буде йому зрозуміти оповідання про Київ; коли бачив який-небудь замок. Легше уявить собі, як виглядала давніше війна, татарські напади, козацькі форти і ин.»)³⁹.

Велику увагу надавав він екскурсіям, які були ретельно продумані та введені в річний план. Адже пізнання місцевого матеріалу в поєднанні з історією українського народу, знання минулого допоможуть розвивати почуття любові до рідного краю і народу, гордість за належність до нього, пошану до його традицій, а, відтак, дасть елементарну підготовку до виконання в майбутньому громадянських обов'язків.

Підготовка рефератів, опрацювання історичної літератури – ще один із напрямків роботи гуртка. Це стало предметом другого засідання, де І.Крип'якевич давав поради учням щодо форми та змісту реферату, його написання («відчит повинен зачинатися описом границь сеї країни, про котру реферується. Дальше треба звернути увагу на положення влади і заграничну політику того народу. Треба зважати на культуру, яку описуваний нарід витворив. До культури зачисляємо релігійне життя, шкільництво і штуку»). Перший реферат був підготовлений і прочитаний учнем К.Трильовським про Ярослава Мудрого⁴⁰. Учасники історичного гуртка готували реферати на історичні теми, список яких був скла-

дений та запропонований І.Крип'якевичем. Історичну літературу він щедро роздавав із власної книгозбірні. Так були підготовлені і виголошені реферати на теми: М.Грушевський «Про Богдана Хмельницького» (читав Турвив); С.Томашівський «Похід Хмельницького до Галичини» (читав Гупало); М.Костомаров «Українська історія в життєписах» (читав Григорів); В.Антонович «Виклади про козацькі часи» (читав Григорів)⁴¹.

Багато зусиль доклав І.Крип'якевич до виховання підростаючого покоління. Залюблений в історичну науку, він прищеплював любов до неї і своїм учням, використовуючи весь арсенал методичних прийомів і засобів. Щоб історія була близькою і зрозумілою, він писав белетризовані історичні твори. Збереглися чернетки поурочних планів І.Крип'якевича, де він фіксував використання необхідної літератури до відповідних тем уроку. Так, до теми «Слов'яни» помічено оповідання «Серед пущі», а до теми «Християнство» – «Стародавні монастирі»⁴².

Для практичної допомоги учителям І.Крип'якевич розробив курс з історії України у 20 лекціях та методичні рекомендації до них, в яких зазначалось, що вчитель повинен ретельно підготуватися до лекції, а саме прочитати поданий зразок лекції, обрати з рекомендованих підручників і читанок відповідні тексти, підібрати потрібні ілюстрації, карту. Важливе значення приділяв І.Крип'якевич початку уроку, який на його думку, повинен починатися зі вступних питань. Наприклад, до першого уроку «Слов'яни» він рекомендує такі вступні питання: «Де живуть українці? Показати на мапі. Хто є слов'янами? Які знаєте слов'янські народи? Де вони живуть, як говорять? Що спільного мають слов'янські народи?». План уроку коротко повинен бути записаний на «таблиці» (дошці), з якої учні переписують його у свої зошити. Домашнє завдання – обов'язковий елемент уроку («На домашню працю визначити до вивчення уступи з підручника і питання, на які учні мають усно відповісти. Вказати книжки до читання, з котрих можна ближче пізнати часи, про які іде лекція»⁴³).

Про педагогічну працю у філії академічної гімназії І.Крип'якевич згадував: «Молодь з жаром училася історії і географії України, яку я викладав за давньою моєю програмою»⁴⁴. Однак політичні події швидко зруйнували надії щодо української державності, українізації шкіл та й загалом розбудови української освіти.

Незважаючи на опір українського населення окупаційній владі, 14 березня 1923 р. рада послів великих держав визнала Східну Галичину частиною відновленої Польщі. Першим кроком нової влади на території Галичини була ліквідація тих інституцій, котрі забезпечували статус Галичини як окремої адміністративної одиниці. Тривав наступ на українство у вигляді політики повної централізації й полонізації шкільництва, усунення громадських впливів, заміни українських учителів польськими, наданні школам «польського духу». Так, у червні 1925 р. було видано розпорядження для директорів всіх типів шкіл із непольською мовою навчання про викладання історії, географії і науки про Польщу лише польською мовою⁴⁵.

У контексті цих рішень під пильною увагою опинилась академічна гімназія та її філія, в якій з 1912 р. працював учителем історії І.Крип'якевич. На перевірки та випускні іспити почали приїздити польські інспектори. Особливо критикувалося навчання історії. Тому Львівська шкільна кураторія почала інтенсивно переводити українських істориків-учителів до польських навчальних закладів: О.Терлецького – до VII польської гімназії, І.Брика – до IX гімназії, Д.Коренця – до III гімназії, І.Крип'якевича – до I гімназії, О.Панейка – до Тернополя, С.Шаха – до Сокала. В академічній гімназії до 1929 р. працював єдиний український історик М.Кордуба. А коли він переїхав до Варшавського університету, у гімназії не було вже до 1939 р. жодного українського історика. В українських школах та гімназіях викладання історії було віддане в руки надійних для польської держави учителів⁴⁶.

Із серпня 1925 р. І.Крип'якевич працює в І польській гімназії ім. Коперніка⁴⁷. «Мені було дуже важко зжитися з польською школою, особливо з цією гімназією, де був значний процент синів польської інтелігенції. І до того ще – вести історію в польському державницькому дусі!», – згадував І.Крип'якевич⁴⁸. Він неодноразово звертався з клопотанням до міністерства віросповідань та освіти про переведення його до «гімназії з руською мовою викладу», тобто до Львівської академічної. Однак незважаючи на численні клопотання та подані схвальні характеристики, І.Крип'якевичу було відмовлено у проханні й переведено в 1927 р. до XII гімназії ім. Щепановського⁴⁹, де, за словами Івана Петровича, панував «польський дух». Характеризуючи педагогічний колектив, І.Крип'якевич писав у своїх спогадах: «В учительському зборі були шовіністи-вшехполяки, як катехит Леман, полоніст Косовський, що поза плечі провокували мене»⁵⁰. Почалася нелегка праця. Єдиною розрадою була робота над популярними підручниками з історії України. Сумлінно виконуючи розпорядження міністерства віросповідань та освіти щодо державно-патріотичного виховання, гімназія ретельно готувалася до роковин польської державності 11 листопада 1928 р. У своїх спогадах І.Крип'якевич із гіркотою згадував про ці врочистості, на яких звучали некоректні виступи педагогів проти українців, як ворогів держави. У такому ж дусі були й виступи учнів. І.Крип'якевич не витримав і виїшов із зали. Це мало для нього сумні наслідки – розпочалося слідство, справа пішла до Варшави⁵¹.

Особова справа І.Крип'якевича з фонду Львівської шкільної кураторії містить його пояснювальну записку та протокол, складений окружним інспектором польською мовою. Ось як пояснив І.Крип'якевич свій учинок: «Під час урочистостей у зв'язку з 10-річчям незалежності ученя виголосив, що українці у 1918 р. у братовбивчій спосіб нападали на поляків. Я був настільки вражений, що виїшов і не повернувся до кінця програми. Довгий час не міг опанувати себе. Я старався ввійти в колектив, намагався бути лояльним, виконувати всі розпорядження, указівки. До польської молоді ставився із сердечністю, оскільки розумів, що виховує і вчить їх вчитель непольської національності. Здавалося, що я отримував доброзичливість від колективу, любов молоді. Із великою радістю розділяв із паном директором те, що незважаючи на те, що в гімназії викладають різні учителі, у ній панує гармонія. Однак виступ учня на врочистостях, знаючи, що я українець, ужив слів надзвичайно болючих. Удар був настільки несподіваним і сильним, що я не міг себе опанувати. Прошу прийняти пояснення до відома»⁵².

Проте цим справа не закінчилася – І.Крип'якевич був викликаний окружним інспектором і в присутності директора був складений протокол, де зафіксовано допит:

– Окружний візитатор: «З якої причини Ви покинули залу?».

– Відповідь: «Я покинув залу, коли ученя у своїй промові виголосив, що українці у 1918 р. у братовбивчій спосіб нападали на поляків».

– Окружний візитатор: «Чи пригадуєте Ви докладно слова учня?».

– Відповідь: «Детально не пригадую, але «братовбивча» боляче на мене вплинуло... Я написав пояснення з 14 до 16 години. У мене потемніло в очах і я пішов. Я не знав, що це розтлумачиться як нетактовність, демонстрація незадоволення, неповага. Через 2 дні я написав колективу, що не мав наміру ображати патріотичних почуттів учнів. Відчуваю, що зробив неправильно, що зіпсував урочистість»⁵³.

Після цього інциденту І.Крип'якевича було переведено «для добра школи» до гімназії у Вонгровці (Познанське воеводство)⁵⁴. Це стало величезним ударом, він довгий час не міг отямитись, навіть припинив листування з Києвом у справі комісії для складання біографічного словника діячів України. Пізніше, у листі до М.М.Могилянського від 7.І.1929 р. І.Крип'якевич повідомить: «Не писав я довго, бо мав неприємності у зв'язку з львівськими листопадними подіями –

коштувало мені це доволі часу й втрати енергії. На жаль, мої особисті відносини складаються тепер погано: я є державний учитель і міністерство освіти перенесло мене із-за «листопадових подій» далеко на захід, у Познанщину – се для мене матеріальна і моральна руїна... Роблю різні заходи, щоби якось з цієї халепи позбутися»⁵⁵.

Щоб дотриматися формальностей, І.Крип'якевич написав листа, в якому погодився на роботу. Однак пізніше вислав лікарняні про нервові захворювання, і на цій підставі Познанська кураторія надала йому відпустку⁵⁶. Міністерство віросповідань та освіти у вересні 1929 р. перевело його з Вонгровця до Жовкви, де він учителював п'ять років, до 1934 р.⁵⁷

Підсумовуючи, відзначимо, що, незважаючи на важкі часи української бездержавності, І.Крип'якевич активно працює на педагогічній ниві, докладає неабияких зусиль для розбудови українського шкільництва. Працюючи в українських гімназіях (Рогатинській, філії Львівської академічної гімназії), він викладає історію України за власною програмою, яка пізніше стане основою для підручників та посібників. Використовуючи таку форму активного пізнання, як навчальна екскурсія, І.Крип'якевич намагався довести, що історія України не є чимось далеким – вона жива частина світогляду й основа національних почуттів.

Як активний член Українського педагогічного товариства, дописувач шкільних часописів І.Крип'якевич став вправним популяризатором історії українського шкільництва, а робота з молоддю характеризувала вченого як природженого педагога-наставника, поширювача історичних знань, блискучого лектора. У своїх учнів професор І.Крип'якевич виховував глибокий патріотизм, любов до рідного краю, народу, національної культури.

Утім, розглянутий період педагогічної діяльності І.Крип'якевича є ще недостатньо вивченим, особливо в частині, котра стосується його роботи у вищій школі. Поглиблене вивчення цього аспекту є важливим як для повноцінної реконструкції біографії І.Крип'якевича, так і для вивчення витоків, становлення та розвитку національної школи.

¹ Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць. – Вип.8. – Л., 2001. – 958 с.

² Регіональна науково-теоретична конференція, присвячена 105-й річниці з дня народження видатного історика України, академіка І.Крип'якевича. – Івано-Франківськ, 1991; Іван Крип'якевич – визначний історик України: До 110-річчя від дня народження. – Івано-Франківськ, 1996; Академік І.Крип'якевич: Збірник / Упор. В.Б.Скоморовський; Прикарпатський національний університет ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ, 2005.

³ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДАІЛ). – Ф.179. – Оп.7. – Спр.13263.

⁴ Домашній архів І.Крип'якевича, папка №148: «Історичні гуртки» (зараз домашній архів переданий у Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника Національної академії наук України).

⁵ *Винар Л.* Іван Крип'якевич [Некролог] // Український історик. – 1967. – Ч.1-2. – С.75.

⁶ *Грушевський М.* Що ж далі // Літературно-науковий вісник. – 1905. – №1. – С.1–5.

⁷ *Федорович К.* Українські школи в Галичині у світлі законів і практики. – Л., 1924. – С.114.

⁸ *Сірополко С.* Історія освіти в Україні. – К., 2001. – С.530.

⁹ Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – К., 1995. – Т.3. – С.929.

¹⁰ *Грушевський М.* Що ж далі. – С.1–5.

¹¹ *Крип'якевич І.* Спогади (Автобіографія) // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С.103.

¹² *Viator.* Враження з Рогатинської гімназії // Діло. – 1910. – 24–25 лютого. – Ч.41–42.

- ¹³ Там само.
- ¹⁴ ЦДІАЛ. – Ф.179. – Оп.7. – Спр.13263. – Арк.72.
- ¹⁵ Довідник з історії України (А–Я). – К., 2001. – С.1100.
- ¹⁶ Серкіз Я. Іван Крип'якевич і Рогатинська приватна гімназія // Рогатинська земля: історія та сучасність: Матеріали першої наукової конференції. – Л., 1995. – С.203.
- ¹⁷ *Viator*. Враження з Рогатинської гімназії // Діло. – 1910. – 24–25 лютого. – Ч.41–42.
- ¹⁸ Див.: Серкіз Я. Указ. праця. – С.204.
- ¹⁹ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія). – С.103.
- ²⁰ Домашній архів І.Крип'якевича, папка №310, лист М.Галушчинського до І.Крип'якевича, 1910 р.
- ²¹ Див.: Ясінчук Л. 50 літ «Рідної школи». – Л., 1931. – С.13.
- ²² Домашній архів І.Крип'якевича, папка №191, «Школа в Україні XVI–XVIII ст.».
- ²³ Крип'якевич І. Наші педагогічні і учительські журнали і часописи в 1910 р. («Учитель», «Каменярі», «Прапор», «Світло») // Наша школа. – 1911. – Кн.1 – С.59.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ Там само. – С.60.
- ²⁶ Крип'якевич І. Про давні наші школи у Львові // Діло. – 1912. – Ч.125. – 6 червня.
- ²⁷ Його ж. Найстарший устав української школи // Рідна школа. – 1927. – С.3–4.
- ²⁸ Курляк І.Є. Українська гімназійна освіта у Галичині (1869–1918). – Л., 1997. – С.29.
- ²⁹ ЦДІАЛ. – Ф.179. – Оп.7. – Спр.13263. – Арк.72.
- ³⁰ Огаренко Л. Спомини з моїх літ у головній гімназії // Ювілейна книга Української академічної гімназії у Львові. – Філадельфія; Мюнхен, 1978. – С.461.
- ³¹ Домашній архів І.Крип'якевича, папка №344: (III) Історія України – шкільні підручники, I, 1920; папка №345: (III) Історія України – шкільні підручники, II, 1920; папка №348: (VII) Історія України – шкільні підручники, III, 1918–1935.
- ³² Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія). – С.107.
- ³³ Колесса М. Спогад учня // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 8. – С.934.
- ³⁴ Крип'якевич І.П. Про вагу місцевої історії // Український голос. – 1927. – №5. – 30 січня.
- ³⁵ Звіти дирекції ц.к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1916–1917. – Л., 1917. – С.35–36.
- ³⁶ Домашній архів І.Крип'якевича, папка №148: «Історичні гуртки».
- ³⁷ Звіти дирекції ц.к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1916–1917. – С.35–36.
- ³⁸ Домашній архів І.Крип'якевича, папка №148: «Історичні гуртки».
- ³⁹ Крип'якевич І. Про виклади з історії України // Письмо з Просвіти. – Л., 1912. – Ч.10. – С.301.
- ⁴⁰ Домашній архів І.Крип'якевича, папка №148: «Історичні гуртки».
- ⁴¹ Там само.
- ⁴² Там само, папка №348: «(VII) Історія України – нариси, лекції. III, 1918–1935».
- ⁴³ Там само.
- ⁴⁴ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія). – С.117.
- ⁴⁵ Dziennik Urzędowy Kuratorjum okręgu szkolnego Lwowskiego. – R.1925. – Lwów, 1925. – S.312.
- ⁴⁶ Ювілейна книга Української академічної гімназії у Львові. – С.227.
- ⁴⁷ ЦДІАЛ. – Ф.179. – Оп.7. – Спр.13263. – Арк.122.
- ⁴⁸ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія). – С.121.
- ⁴⁹ ЦДІАЛ. – Ф.179. – Оп.7. – Спр.13263. – Арк.145.
- ⁵⁰ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія). – С.121.
- ⁵¹ Там само.
- ⁵² ЦДІАЛ. – Ф.179. – Оп.7. – Спр.13263. – Арк.156.
- ⁵³ Там само. – Арк.157–159.
- ⁵⁴ Там само. – Арк.155.
- ⁵⁵ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського. – Ф.Х. – Спр.5338. – Арк.1.

⁵⁶ ЦДІАЛ. – Ф.179. – Оп.7. – Спр.13263. – Арк.177.⁵⁷ Там само. – Арк.186.

Basing upon archival and private sources the article shows pedagogical and gymnasium activity of a famous historian I.P.Krypiakevych in 1909–1939. Special attention is paid to his participation as a member of Ukrainian Pedagogical Community in Ukrainization of school sphere of Haluchyna and to his active work on solving the problem of national schools.

М.М.Москалюк*

З ІСТОРИЇ РОЗВИТКУ ЦУКРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розглядається проблема становлення та розвитку цукрової промисловості в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Проаналізовано еволюцію становлення даної галузі та її значення в економічному та історичному розвитку країни.

У початковий період свого існування мануфактурна цукрова промисловість у нашій країні за своїм характером мало чим відрізнялася, наприклад, від суконної або металургійної галузей. Вона являла собою ту оригінальну організацію промисловості, що ґрунтувалася на праці кріпосних селян. Проте конкретні обставини, за яких виникло і розвивалося цукрове виробництво в Росії, обумовили те, що формування великої машинної індустрії проходило тут тим оригінальним шляхом, який винятково рідко мав місце в інших галузях – шляхом прямого переростання кріпосної мануфактури (із переходом на вільнонайману працю) у капіталістичну фабрику. Щоправда, це переростання в цукровій промисловості виявилось доступним далеко не для всіх мануфактур, а діяло лише як панівна тенденція¹.

Цукробурякова промисловість на континенті Європи виникла на початку ХІХ ст. До початку ХІХ ст. Європа споживала тростинний цукор, що ввозився з англійських колоній. Перший цукровий завод був збудований у Росії у 1800 р. в с. Алаб'єві Чернського повіту Тульської губернії. 1825 р. в Росії діяло лише два цукрові заводи. За іншими даними у 1825 р. в Росії було 7 цукрових заводів². Розширення цукрової промисловості проходило швидкими темпами. У 1848 р. було 259 заводів із виробництвом сирцю у 962 тис. пудів; у 1861 р. кількість заводів збільшилася до 432 із виробництвом сирцю відповідно у 3996 тис. пудів цукру. Проте цей ріст гальмувався відміною кріпосного права, і в 1869 р. було всього 402 заводи з виробництвом майже наполовину меншим. Але з цього періоду розвиток цукрового виробництва проходив швидкими темпами, хоча кількість заводів порівняно з попереднім періодом зменшувалася (1893 р. – 224 заводи), виробництво цукру, у цілому, значно зросло³.

Для сприяння розвитку цукрової промисловості встановлюється мито на довізний цукор. Починається посилене будівництво нових цукрових заводів: у 1832 р. в Росії їх було вже 20, а в 1839 р. – близько 100. Ці заводи були вогневі, надзвичайно примітивного характеру. Вироблялося цукру всього кілька десятків пудів на добу⁴.

* Москалюк Микола Миколайович – канд. іст. наук, викладач кафедри філософії та економічної теорії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.